

Рамач Юлиан
Филозофски факултет у Новим Садзе
Нови Сад, Сербия

Дієприкметніки презента у руским литературним язикау (двацети–трицети роки ХХ вику)

Южнорусинский язык – литературный язык двадцатых и тридцатых годов XX века – влияние угрорусского языка (язычия) – действительное и страдательное причастие настоящего времени

1-1. Увод. Од приселеня до Бачкей штредком XVIII вику та по конец XIX вику войволянски Руснаци (южни Русини) у функції литературного язика хасновали спочатку церковнославянски язык, а потим и *угроруски язык* або *язичие* – карпатскоукраїнски /-русински литературни язык XIX и початку XX вику, хтори ма у себе елементи карпатскоукраїнского /-русинского народного язика, церковнославянского и русийского язика. Илуструеме угроруски язык з виришком з новиных *Неділя* (1903), хтори выходзели у Будапешту:

Ужасна буря была въ Велику Седмицу на околицѣ Коцура (Бачка). В будинкахъ, деревьяхъ страшно велику шкочу причинила. Зданія хуторны [= салашки] поразрушала, поотносила на 100 сяжней [= вати] далеко. Еденъ нѣмецъ пѣшо-идуций из села Шовы в Коцуръ противъ страшной оркановой струи только так оборонился, что привязал себе къ одному толстому дереву. Подчасъ бури падалъ градъ, котрый покрывъ поверхность земли на 25 сантиметровъ. Так являе нам о семь коцурскій господарь Я. Бесермени.

Преважно тоті два язики хасновали у урядовим дописованю и діловних текстох церковни особи, учителяє, школяре и студенти школовани у Угорскей Руси. Хасновали го тиж и звичайни людзе у досц розширених у народзе преписних текстох духовного характеру. Руски народни язык ше у тим периодзе хасновал у кругу фамелиї. Тот период можеме наволац долитературна (або предлитературна) етапа у исторії формованя и розвою руского литературного языка (Дуличенко 2009: 188).

I-2. Угроруски язык на хторим писали карпатскоукраїнски /-русински авторе мож розликовац од церковнославянского и русийского преважно по елементох карпатских народних бешедох. Ни-а еден текст А. Духновича на угроруским (народни слова болдовани):

[В Испанії] **коло Јана т. е. в мѣсяци Јунію и Јулію днем теплоту истерпити не мож...** *Испаньцы барнастыйи ... суть... а мед* [В Испанії] **дуже смачный есть;** [В Исландії] *кислое молоко пют, а цмар...* **их гостинный напиток** (Т II, 296); в нем [Лондонѣ] **живет полдруга міліона людей.**

Угроруски язык на хторим писали руски інтелектуалци тиж мож розликовац по елементох нашого народного языка, ридше и сербского языка. У жалби учительох едней рускей школи находзиме и таки виреченя (народни слова и форми болдовани, сербизми подцагнути):

Въ одну нѣдзелю предъ толпу учениковъ и изъ церкви идуцим народомъ Будинского и Кота „безочливимъ” и другима ... не приличнима изразами ображаль. *Во вторыхъ, дораз на початку школского года въ новой школѣ’ выступиль якъ „директоръ школскій” но якъ законно не избратому „директору” ни едень одъ учителей повиноваць ше нѣ хцели, онъ по гробиянски повсталъ противъ насъ* (Творчосц 2/1976, 56).

I-3. Року 1919. року новоосноване Руске народне просвитне дружтво „Просвита” прилапело руски народни язык за литературни (од самого початку РНПД було *проукраїнскей* орієнтації – руски язык тримало за диалект українского языка). У идуцих двох децениях (по 1941. рок) на руским языку виходзели «Просвитово» Руски календари, тижньово Руски новини, дзєцински часопис *Наша*

заградка, обявени даскельо школски учебніки и други виданя. Свойо виданя мал и опозиційни союз КПСЮР „Заря” *общерускей ориентации* (руски, українски и русийски язык тримали за общеруски язык): *новини „Русска заря”* и *„Русски народни календарь Заря”*. Гоч руски авторе вецей не писали на угроруским языку, млади литературни руски язык тих 20-их и 30-их роках XX вику почал ше розвивац под його уплївом. У тих медзивойнових виданьох находзиме и українизми, хтори авторе могли превжац и з угроруского и зоз українского литературного языка, цо розумлїве з оглядом на проукраїнску ориентацию авторох „Просвити”.

1-4. У нашей роботы жадаме розпатриц хаснованє формох активного и пасивного дієприкметніка презента, хтори нашо авторе, пишуци на руским языку, преберали зоз угроруского языка (форми активного дієприкметніка и з українского языка),¹ вироятно тримаюци тоти форми за „баржей литературни” од еквивалентних руских дієприкметніцких формох и синтаксичних конструцийох. Як и други угроруски пожички, и угроруски дієприкметніки хасновали переважно интелектуалци хтори ше школовили у Угорскей Руси або мали блїзки стики з угроруску и українску культуру. Приклади зме зазначели у *Руских календарох (1921–1941)*, *Руских новинах (1924–1941)*, *Русскей зарї (1934–1940)* и у рукописним тексту духовного характеру. У анализованих текстох наводзиме приклади тих авторох: о. Дюра Биндас, о. Михайло Мудри, учителька Ксения Лабош, инж. Штефан Лабош, писатель Михайло Ковач, учитель М. Поливка, др Мафтей Винай, о. С. Саламон и др.; даєдни „заряшски” авторе: Евгений Кочиш, др Й. Шарик и др., а тиж и даєдни людзе з народу (Яким Гафич и др.). Досц часто авторе текстох не подписани

---

1 Дієприкметнік активни перфекта медзивойново авторе ридко хасновали (*померши, усопши, воскресши, погибиши*). Дієприкметнік пасивни перфекта ма форми на **-н-**, **-т-** (*скошени, заварти*); за медзивойнови литературни язык характеристични предикативни форми того дієприкметніка на **-но**, **-то**: *зробено досц, могло буц вецей зробено, поставено памятник*; предикативна форма ше дакеди хаснує и у руским народним языку (*мал натлачено 100 метери*). Тей дієприкметніцкей форми будзе требац пошведиц окремну роботу.

або ще подписували зоз ініціялами (у заградзеню даваме полни мена познатих нам авторох); даєдни подписани з псевдонимом (за такима прикладами кладземе скраценє *НН*). Мена даєдних подписаних авторох нам нешка не познати.

Як приклад хаснованя дієприкметнікох можу нам послужиц даскельо тексти інженєра Штефана Лабоша, хторому вироятно угроруски и українски язык бул блізки, бо цалком правильно хасновал дієприкметніцки конструкторії: *плочи, медзи хтори настаючи електрични лук дава шветло* (= лук хтори настава) (РК 1930, 126); [Неонлампа] *за знаки даваючи лампи барз добра* (РК1930, 126); [То] *не лєм за путошествоуючих ... барз угодне* (РК 1930, 125).

1-5. Дієприкметніки презента у руским літературним языку.

Угроруски дієприкметніцки форми у руским літературним языку 20-их–30-их рокох ХХ віку не були фреквентни: у *Руским календаре* за 1922. рок (152 боки) зазначели зме шицкого осем приклади (наводзиме их у номинативе): *оплеменуюци працок* (календарска часц), *Поливка, управляюци учитель* (1. б.), *отвєраюца бєшеда* (3. б.), *скитаюци народ* (60. б.), *літаюци мухи, летаюци трут* (109. б.), *операюци гвозд* (112. б.), *заражуюци шніц* (131. б.), *блукаюца гвизда* (138. б.); попри тим зазначени два форми з прикметніцким значєньом: *будуци нашо новинки* (2. б.), *всємогуци Бог* и три еквивалентни руски форми: *до шерца рушаюци поздрав* (1. б.), *робота до тей струки спадаюца* (152. б.), *преходзаца хорота „обєраца”* (118. б.); у *Руским календаре* за 1924. рок зазначени три угроруски дієприкметніцки форми, два прикметніцки и два еквивалентни руски форми. Але без огляду на невелєку фреквенцію у літературним языку, тоти угроруски форми прицагли нашу увагу пре восточнославянски суфікси *-уш-, -юш-, -аш-, -яш-* и *-уч-, -юч-, -ач-, -яч-*, хтори ше хасновали попри наших суфіксох *-уц-, -юц-, -ац-, -яц-* и *-ц-* и еквивалентних синтаксичних конструкторіях.

2-1. Активни дієприкметнік презента у угроруским языку

твори ше з преходних и непреходних дієсловох з другєй презентсєкєй основи зоз суфіксами *-уш-/юш-, -аш-/яш-*, ридше зоз українскима суфіксами *-уч-/юч-, -ач-/яч-*, виражує источасносц дїйох дієприкметніка и дієслова-предиката, а значи „тот цо окончує даяку дїю або ше находзи у даяким стану” (Рамач 2002): яз. *читаюций*,

яз. и укр. **читаючий** значи „тот цо чита”, напр. на язичию: *Многораз человекѹ на полѣ спящему червѹк влѣзет в ухо* (= часто човекови хтори шпи на полю хробак войдзе до уха) (Духнович).

2-2. На исти способ ше творя и дієприкметніки з угрорускими суффиксами у нашим язичю, з тим же у нашим язичю дієприкметніки на **-уц-/-юц-**, **-ац-/-яц-** и на **-уч-/-юч-**, **-ач-/-яч-** у форми номинатива траца концове **-й**, **-я**, **-є**: **-уци/-юци**, **-аци**, **-яци** (*живуци, живуца, живуце; терпяци, терпяца, терпяце*), **-учи/-ючи**, **-ачи/-ячи** (*будуючи, будуюча, будуюче*).

Угроруски дієприкметнічки форми у руским язичю заменліви з односними виреченнями: **терпяци людзе** (= людзе хтори церпя), а як увидзимо под 3-1.-3-9., паралелно з нїма ше хасную и руски дієприкметніки на **-уц-**, **-юц-**, **-ац-**, **-яц-** и **-ц-** и еквивалентни односни виреченя. Дасдни угроруски дієприкметніки у анализованих текстох виведзени з руских основох (*душу потресаючи*), даєдни з основох з восточнославянскими гласовими характеристиками (*штраждуци, вируючи*), а даєдни и зоз сербских основох (*одлучующе слово*).

2-3. Форми активного дієприкметніка презента у наших прикладах найчастейше ше хасную у **препозиції** (опрез меновніка хтори одредзую): *Нам невозможно, да даме погибающим братом якуш материялну помоц* (= братом хтори погибаю, страдаю)... *А ви штрафдуци ... браца* (= а ви, браца, цо страдаце) *зволуїце Милостивого Бога* (РН 31/1933, 1–2, митр. А. Шептицкий и др.); *да нашу младеж зачуваме од уничтожующего духа большевизму* (= од знічтожующего духа, од духа хтори знічтожує) (РН 15/1930, 1, НН); *народ не будзе орудие без души у руках управляющих коммунистов* (РН 23/1929, 1, НН); *Ми даклем наисце прави путешествуяци людзе на тим швецѣ* (РН 20/1930, 4, Мих. Мудри); *преламал у души свойого невирующего пайташа* (РН 41/1930, 3, прер. Андрей дзвонар); *Исус Христос своїм всевидущим оком добре видзел, як його неприятеле буду одцаговац людзох* [од нього] (РН 19/1935, 1, НН); [Славянски народи у войны] *шицко жертвовали, але при обрахункох немали одлучующе слово, були прикрацени* (РН 14/1929, 1, НН); *На други дзень, идуци людзе зоз Всеночного, нашли Василя, зоз билу шнігову плахту прикритого* (РН 2/1928, 3, О-р., Дюрдьов).

Ридши форми зоз суффиксом **-ащ/-ящ-**: [Вноци] *часто обачиме же кеди-некеди зос неба як да ше одтаргнє дзепоедна гвизда и як горяща куля леци у воздуху* (РН 2/1935, 2, Мих. Поливка).

2-4. Ридко діеприкметнік стої у постпозиції: *Пред очами ше ми указує „град на верху гори **стоящи**”, як красни замок (= град хтори стої наверх гори)* (РН 37/1937, 2, Миронь Т.); *Єднак **душу потре-саюци** були на конєц молебных напоминаня Отцох Мисионарох* (РК 1928, 17, Д. Биндас).

2-5. Досц часто ше діеприкметнік хаснує як субстантивована форма: *Так, ми длужни помогнуц каждому **потребуюцому** (= каждому хтори у потреби)* (РН 41/1928, 2, К.); [Исус свою любов] *розлял найбаржей на **страдающих** ... на недужних – **болящих** ... до остатней години остал верни **терпящим*** (РН 41/1929, 4, Мудри Мих.); *Стражар, цо у тей турні бивал Левис не бул дома, а жена му хора лєжала, та не могла помочи **потапаюцим*** (РН 9/1937, 3, Ор. Св. Мердин); *Исусе ..., пришол ши утрец слъизи **плачуцим*** (Заря 1–2/1940, 4, К.М. Евгений); *Йойк раньетих и **умерающих** заглушуйє* (Заря 4/1940, 7, К.М. Евгений); *Але ипак було би добре, кед бисце при одаванки дакус баржей упознали своїх **будущих*** (РН 17/1937, 7, Андрей Мудри); *Недавно достали англійски **штрайкуюци** 1 и пол милиона долари помоци од большевикох з Русії* (РН 1926); *Од **сопутующих** падло ми до оч єдно петнацрочне тиж панске дзивче* (РН 33/1937, 3, Миронь Т.); *по ульцох [ше] розльива зоз сто и сто гарлох **идущих** до церкви „С нами Бог”* (Заря 13–14/1937, 6, Е.К. (Евгений Кочиш)); *медзи **воююцима** еше барз вельки розиходзєня* (Заря 5/1940, 6, НН).

2-6. Діеприкметнік дакеди виражує вибляднуте значєне окончователя дії або ношителя стану и хаснує ше як атрибут: **цїлящи** = ліковити: *И баш вас нешка сєме поучиц як лічиц зос тим **цїля-цим** жельом* (РН 49/1937, 2, НН); **болящи** = боляци: *Прето часто лєм теди знаме же **боляци** места постали од виох* (РН 19/1936, 4, прер. О-ф Т-а (Осиф Торма); **чарующи** = прекрасни: [Кед не зачуваме свойо писні] *цалком ше будзе мушиц наша **чарующа** писня виступиц цудзей* (РН 29/1937, 4, НН); **шпивающи** = хтори здабе на шпиванє: *Паночки ше одликовали зос **шпивающу** бешеду* (РН 29/1927, 2, М.М. (? Михайло Мудри)); **текущи** = чечни: *За **текущи***

ствари нова мера ше вола литра (РК 1921, 50, О.Д. Надь); **стоящи** = у хторим вода не чече: *У **стоящих** долінох муши чловек мерковац да ю* [конопу] *не премочи* (РН 8/1934, 4, Яким Гафич мл.); **менящи** = зменяюци, с. наизменичан (о електричної струї): [Индуктори] *од хторих доставали **менящу** струю* (РК 1930, 126, Шт. Лабош); *ціль нашої організації мал чисто **потпераюци** задаток* (= мал задаток помагац) (Заря 10/1939, 6, НН).

2-7. Даскельо атрибуту з тей групи зяваю ше частейше у писано, а дасдни з ніх и вецейзначни: **могуци 1.** „вельки”: *польо на котрим уж рошню вельки, **могуци** древа* (РН 15/1936, 4, НН); **2.** „хтори ма моц и власц, силни”: *вельки и **могуци** вожд* (РН 4/1931, 3, НН); *Рим – **могуца** держава* (РН 45–46/1937, 3); *И було би вельо лепше на швецце, кед би шицки учени и **могуци** людзе думали так, як дума славни президент ... Масарик* (РН 12/1934, 1, НН); **3.** „мастни, богати”: *бидно вони там жию, гоч су даеден и **могуци**, але не знаю уживац* (Заря 13–14/1937, 15, Маря Шанта); **будуци: 1.** „хтори будзе у будучности”: [Школа] *на котрей ше буду учиц **будуци** учителе* (РН 42/1933, 4, НН); ***будуци** биров* (РН 24/1933, 3, Л. Мартович); *да нашу младеж ... зробиме валушином за **будуци** чежки живот* (РН 15/1930, 1, НН). **2.** як субстантивована форма значи „будуци муж”: *да видзи свойого „**будуцого**”, за котрого ше ода* (РН 6/1932, 2, Михайло Ковач); *Але упак було би добре, кед бисце при одаванки дакус баржей упознали своїх **будущих*** (РН 17/1937, 7, Андрей Мудри).

Церковнославянски дієприкметнік **вопиюци** „тот цо барз пита помоц, ришене, дачийо реаговане” хаснуе ше у дасдних устаемнених виразох: *То злодійство **вопиюще до неба*** (РН 2/1929, 3, М. Брилинський); *Обрацаме ше зос тим поволаньом на шицких, хтори чувствую потребу за будзеньом у руским народу його націоналней свідомосци и наздаваме ше, же наша поволанка не остане „**глас вопиющего во пустині**”* (РН 19/1934, 3, Габор Дюрков, Вербас); [Рабство] *то до неба **вопиюци** грех* (РН 41/1928, 1, НН); ***вопиюци** би бул **грех**, кед бизме го* [Костельников „капитал”] *не вихасновали у нашої народней просвити* (РН 12/1932, 1, мф (Михайло Фирак)).

2-8. Ридко место суфикса **-уц/-юц-, -ац/-яц-** находзиме українски суфикс **-уч/-юч-, -ач/-яч-**. Авторе го могли превжац и

з угроруского и зоз українского литературного языка. Напр.: *Добра писовня – кніжка, новина приноси добри и будуючи плоди* (РН 6/1932, 1, Д.Б. (Дюра Биндас)); *Половку на 1885–76 рокъ припадающей роковини* (Цап, 136); *Бог є єдини всемогучи и всезнаючи* (РК 1926, 27, Дюра Биндас); *Шум приближуючих крочайох збудзи паломніка зос своїх глібоких думох* (РН 13/1930, 3, прев. Кс. Лабош); *Хто шпивал тоту прекрасну шпиванку, то Осиф не знал, бо невидел шпиваючого* (РК 1926, 95, прел. П. Олеар).

3-1. Руски еквивалентни прикметніки. За руски народни язык характеристични прикметніки на **-ац-/-яц-**, ридко на **-уц-, -юц-** (з презентскей основи) и на **-ц-** (з инфинитивней основи), а даєдни по аналогії з німа, з неправилней основи. Вони означую прикмету поняца хторе окончує дію, або є у стану хтори виражени з дієсловом. З презентскей основи: *давяци прах, боляца рана*; з инфинитивней основи: *диргаца драга, шарпацы человек; складацы метер, набивацы пец*; з неправилней основи: *горуцы пец*. Таки прикметніки зазначели зме и у медзивойновим литературним языку. З презентскей основи: *давяци воздух* (РН); *заш ше чул модляцы глас* (РН 33/1932, 2, А.П.); *Вон чул Юлов глас кричацы и зли* (РН 13/1931, 3, Богдан Лепкий); *гоч хтори од тих двох постояцих правих руских кніжевних языкох* (РК 1921, 40, Мих. Мудри); з инфинитивней основи: *тирваца вредноц* (РН 9/1932, 1, Б. (Дюра Биндас)); *У валалє ... шицки хижи обсадени зос цагацу ружу* (РН 35/1937, 3, Тон (? Онуфрий Тимко)); *оберацы хороти* (РН 7/1935, 2, др М. Винай); *медзи вельо милиони гвиздами наше слунко представя єдну стояцу гвизду* (РН 3/1935, 2, Мих. Поливка); *ракета як гоняца моц* (РК 1930, 122, Шт. Лабош); *Зос 34.000 тлачацых машинох ... мало цо не половка ше находзи у ... тей бановини* (РН 26/1930, 2, НН).

Попри наведених прикметнікох, уж од перших наших виданьох, паралелно з церковнославянским и угроруским формами на **-уц-/-юц-, -ац-/-яц-** и на **-уч-/-юч-, -ач-/-яч-** нашо авторе хасновали и дієприкметніки з руским суффиксами **-уц-/-юц-, -ац-/-яц-** (од другей презентскей основи: *воююци держави* „держави хтори воюю”) и, ридко, форми на **-ц-** (од инфинитивней основи: *шветло руцаца швичка*). Таки дієприкметніки не можеме тримац за нови форми у руским языку. Вони у карпатским ареалу, окрем у україн-

ским, исную и у словацким и польским языку: слц. *grасијісі „тот цо роби”*, поль. *bojący się chłopiec* „хлапец хтори ше бої”. А цо найважнейше, нашли зме приклад и у рускей народной поезії: *Видзел я це, мила, **стояцу** при студні, // оздаль ши не могла набрац зос тей води?* (= видзел сом це, мила, як стоїш при студні) (Бинд-Кост, 66–67). Форма [дзивка] **стояца при студні** потвердзує же активни дієприкметнік презента у прешлосци иновал и у нашим языку и же ше преїг ридких прикладох (хтори, нажаль, окрем того едного, не маме зазначени) зачувал аж по двацети роки ХХ вику.

3-2. Дієприкметніки на **-уц-/-юц-, -ац-/-яц-** и **-ц-** звичайно у препозиції (опрез меновніка хтори одредзую): *А ви ... гладни и умераюци браца* зволуєце Милостивого Бога (РН 31/1933, 2, митр. А. Шептички); *Шицки воююци держави* видали на войну 10.000 милиярди франки (РН 12/1932, 4, НН); *Управни одбор* вибера ше на три роки на главним собранію. *Одступаюци одборници* можу буц заш наново вибрани (РК 1921, 10, М. Поливка – М. Мудри); *Нешка пануюци* живи язык роби о шмерци **не пануюцому языку** и держави (РК 1921, 37, М. Мудри); *а медзи німа стої вон, у розквітаюцим здравю* и сили (РН 17/1929, 5, В.Г. Короленко – М.А.П.); *Знікаюца чеснота* милосердия (РН 12/1929, 3, К.); *Тераз баш час гноїц тоти древка, же би могли древка витримац дозреваюци овоци* (РН 35/1937, 3, Тон); *Длужносц ми є доткнуц ше у отвераюцей бешеди* и едного не радосного появления у нашим нар. живоце (РН 45/1933, 1, Мих. Мудри); *Пред войну шицки европски держави були у розположеню нападаюцого национализма* (РН 5/1935, 3, др М. Винай); *а очка його швицели як догасаюца швичка* (РН 1926); *При тим слабим шветлу припатрал ше на ище вше спаваюце, бляде аж биле дзецко* (РК 1929, 141, прер. Кс. Лабош); *По Мойсейовой исторії створел и за шейсц дні ушорел жем од вика и на вика существуюци живи Бог* (РН 9/1935, 3, Мих. Поливка).

И ту нам як илустрация можу послужити тексти Штефана Лабоша, хтори попри угроруских / українских дієприкметнічких формох частейше хасновал руски еквиваленти: *Гражданє биваюци далеко од городу ... слушаю бешеду* [на радию] (РК 1930, 127); *пред войну 100 коньски моци даваюци мотор* 250 кили бул чежски (РК 1930, 121).

3-3. Ридши форми на **-ац-/-яц-** и **-ц-**: *За розвой нашенья руценого в ешені до ораня треба слунка и кармащих сокох* (РН 48/1933, 2, С. Саламон); *бруняци ноцни лепетки* (РН); од инфинитивней основи зоз суфиксом **-ц-**: *Зос падаццх метеорох менши фалати у воздуху цалком згоря* (РН 3/1935, 2, Мих. Поливка); *па да чуєш гук вароша и валаду з бегаццма людзми и дзецми* (РН 22/1930, 4, Мих. Мудри).

Дієприкметнік у постпозиції: *Процивсловносци пануюци у єдним стредку* (= процивсловносци хтори паную у єдним стредку); *Пан вздихуюци* (= пан хтори здихує). *Цо то будзе з нами Руснаццми! вздиховал себе пан вздихуюци* (РН 11/1927, 2, НН).

3-4. Зазначели зме и вецей дієприкметніково конструкції зоз обектом у препозиції або постпозиції. *Видзел сом ... Христа, як виганя пенєж меняюццх таргоццох зос церкви...* (= виганя таргоццох хтори меняю пенєж); [У його души] *завидлівосц и мержня процив брата власного ... тото є цо му там пред очми стої як єдна шветло руцаца швичка* (= швичка хтора руца шветло) (РК 1930, 140, пр. Кс. Лабош); *нешка [ше] хасную туньши и меней струї трошацци ... лампи* (РК1930, 125, Шт. Лабош); [У шицким ше представляме] *як слугове Божо: у велькей церпезлївосци, у бригох, ... полни бригох але вше весели; як худобни а велїх збогацуюци* (РН 37/1933, 3 (? Михайло Мудри)); *Атанасий ше оглядне и далеко замеркує вельки и чарни пси прескакуюци хуцави* (= пси хтори прескакую гуцави) (РК 1929, 143, прер. Кс. Лабош); *Силни древа даваюци през лето вельки хладок тєраз ше червенєю як огонь* (= древа хтори даваю хладок) (РК 1929, 139, прер. Кс. Лабош); *Як ... увидзела жида танцююцого з радосци, ... почала плакац* (= жида хтори танцовал од радосци) (РН 46/1930, 2, НН). Дієприкметніки того типа дакеди неправилно хасновани: *Видзел сом и Юду таргуюци зос 30 сребрениками* (требало: *Юду таргуюцого*).

3-5. Дієприкметнічки конструкції з додатком предикату у препозиції або постпозиції: *Нешка уж число хорих и умераюццх людзох од туберкулози таке вельке, же воно пада до очох не лєм лікаром* (РН 20/1930, 2, М.А. Поливка); *цар пошол на други край сали и там стояцому слугови наказал цошка* (РН 20/1928, 2, прер. Федор Лабош); *Зос тєраз ище жиюццх, од 60 рокох старших людзох, велї памєтаю на комету ... пред 52 роками* (РН 2/1935, 2,

Мих. Поливка); *топенє у приправности чекающих локомотивох* (РК1930, 124, Шт. Лабош).

3-6. Дієприкметнік може буц у функції менового предиката: [Дасдни пригваряли же у Руских новинох и Руским календаре ест вельо церковни и вирски тексти.] *Тоти пригварки чисто руски одвитуюци* нашему менталитету и нашим опставином (= тоти пригварки одвитую нашому менталитету) (РН 48/1933, 1, др М. Винай); *Медзи народом його робота унічтожуюца* (РН 45/1927, 1, НН).

3-7. И нашо форми на *-уц-/-юц-, -ац-/-яц-* и *-ц-* ше дакеди хасную як субстантивовани: *Христова наука жада од нас ... да даме потребуоцим* (РН 12/1929, 3, К.); [У шицким ше представляме] *як слугове Божо: у велькей церпезлівосци, у бригох, ..., як умераюци а ми ище живи; За єден рок видано гладуюцим 28 милиони полудзенки* (РК 1925, 136).

3-8. У угроруским язyku ше хасновал и дієприкметнік з повратних дієсловох. У наших авторох зме не зазначели таки дієприкметніки на *-уц-/-юц-, -ац-/-яц-, -уч-/-юч-, -ач-/-яч-* вироятно прето же би им повратне словко *-ся* у таких формах випатрало цудзе, не руске, напр. у язичию од *радоватися* дієприкметнік би глашел *радуоуцийся*, а наша форма би у тим случаю тиж була зоз *-ся: радуоуцися*. Аж и форма з нашим словом *ше* не звучала би „по руски”: *радуоуци ше* (= тот цо ше радує). Але еквивалентни повратни руски форми на *-уц-, -юц-, -ац-, -яц-* зме зазначели: *и нараз почали роснуц зос жеми: висока палма, витка тополя, ... кланяюца ше верба и други овоци* (РН 1926, прер. Олга Няради); *Коло ней [у суду] як да не стали тоти вадзаци ше и пакосни людзе; Попатрице лєм гевтих плянтаюцих ше людзох зос жевирским ліцом и ошлінінима устами, кирвавима очми – шицки вони мойо вирни раби, тияніци* (РН 15/1937, 2, прел. з горв. Торма Йовген). *Зос далека чує ше достоянствени глас мацєрох помишани зос гласом дзвоньчкох дому врацаюцого ше статку* (РК 1930, 140, пр. Кс. Лабош).

Ридко даедни форми виведзени з инфинитивней основи. *Пред нїм пада ... слаби и тресаци ше старец* (з инфинитивней основи) (РН 14/1929, 3, прер. А.Н. з.).

3-9. Понеже дієприкметнік з повратних дієсловох нашо авторе не чувствовали у подполносци як руску форму, вони од даєдних

повратних дієсловох творели дієприкметнік презента без словка **ше**: [Власц] *тедишньей розпадаюцей царскей Русії нє сцела признац аутономію України* (место: **розпадаюцей ше царскей Русії**) (Заря 6/1939, 2, др Й. Шарик); *Спомина древа, овоци, лісце, ... киваюци надзик, лелію, лозу, маточку* (место: **киваюци ше надзик**) (РН 30/1929, 6, Михайло Мудри). Неправильно виведзена форма з инфинитивней основи: *И жем, хтора раз упила крєв Спасителя, упива тераз слизи каюцого створєня* (место: **каюцого ше створєня**) (РН 13/1930, 3, НН). То потвердзую и припадково форми дієсловох, хтори нє вше правильно хасновани: *Я чул плач израилского народа на риках Вавилонских, каюци ше за свойо чешки грихи* (требало: **народа ... каюцого ше**) (РН 5/1928, 2, А.Н.).

3-10. Як можеме видзиц з потєраз наведзєних прикладох, дієприкметніки (и прикметніки) на **-уц-/-юц-**, **-ац-/-яц-** и **-ц-** нашо авторе часто хасновали паралєлно зоз угрорускима формами: Михайло Мудри: *путешествуюци людзе* (РН 20/1930, 4); *у отве-раюцей бешеди* (РН 45/1933, 1); Штефан Лабош: *знаки даваючи лампи* (РК1930, 126); *ракета як гоняца моц* (РК1930, 122); Ксєния Лабош: *Шум приближующих крочайох* (РН 13/1930, 3); *спаваюце дзецко* (РК 1929, 141); Дюра Биндас: *душу потресаюци напoминя* (РК 1928, 17); *турваца вредноц* (РН 9/1932, 1); Михайло Поливка: *як горяца куля лєци у воздуху* (РН 2/1935, 2); *слунко представя єдну стояцу гвизду* (РН 3/1935, 2). Значи же нашо авторе угроруски форми нє чувствовали подполно як домашні, та, виroyтно несви-домо, хасновали и руски еквиваленти.

4-1. Пасивни дієприкметнік презента ше у церковнославян-ским и угроруским язичу твори з другєй презентскєй основи прєходних дієсловох незаконченoгo виду зоз суфיקсами **-єм-**, **-им-**, **-ом-** (номинатив **-емый**, **-имый**, **-омый**), а значи прикмету хтора настала як резултат дії другoгo окончователя над ношитєльoм прикмети. Напр. у церковнославянским: *сподоби нас Исусє ... услышати желайєми твоєй глас* (= глас хтори жадає) (Зборнік, 12. б.); *сосятими отци пророки здружайємайя* (= хтора ше здружєє одн. хтору здружєєме зоз святима...) (Зборнік, 9. б.); у угроруским: *в огни попекутєся, откуду неизносимый боль происходить* (= боль хтори нє мож витримати) (Духнович).

4-2. У руских авторох зме зазначели лем мале число прикладох того дієприкметніка: *Културни родичи ше стараю да дзеци уж у наймладшим вику маю поучни забави, занимања, словом, да их **розвиваємая** енергия вше ма доволньо материялу за роботу* (= енергия хтору їх организем розвива) (РН 17/1927, 2, М. Поливка).

4-3. Дієприкметнік пасивни презента з негацию **не-** виражує и значене невитворлівосци дії або стану: *Папа Пий X. цалому катол. швету указал **невичерпаєме** богацтво небесних доброх, цо их Исус Христос дзелі шицким* (= богатство хторе не мож вичерпац) (РН 19/1930, 1, НН); *През 19 століття животней борби на тим швецце остала єдино Петрова Столиця **непобидима, неповредима** и **стасмна** на своїм положаю* (= хтору не мож победзиц одн. повредзиц) (РН 31/1927, 4, М. Мудри); ***Необорими** будзе наш Русин, як цо и його вира; **необорима** будзе и наша організація, кед будзе на темелю вири и народносци* (= хторого/хтори не мож зваліц, победзиц) (РН 34/1927, 1, М. Буила); *Бо хорота є хорота: тирваца и моцна, а дзекеди и **невилічима*** (= не мож ю вилічиц) (РН 31/1928, 3, др М.В. (Винай)). Таки и прикметніки: ***нерушими*** (= хтори/хторого не мож зваліц), ***неописими*** (= хтори/хторого не мож описац, неописиви), ***невидими*** (= хтори/хторого не мож видзиц). У сучасним литературним язiku зачувана лем єдна форма на **-ом-** того дієприкметніка: *(не)рухоми*.

Як еквиваленти того дієприкметніка у литературним язiku 20-их–30-их рокох хасновани дієприкметніцки форми зоз суфиксами **-ив-, -лів-** и **-н-:** *(не)видліви, (не)розумліви; управо тей **нерозделней** звязи и пріятељству маме дзековац* (РН 8/1928, 1, П. (? Ю. Павич)). Тиж як еквиваленти хасновани и односни виречєня наведзени под 4-1.–4-3.

5-1. Еквиваленти дієприкметнікох презента у сучасним литературним язiku. Активни и пасивни дієприкметніки презента у литературним язiku 20–30-их рокох и у сучасним литературним язiku заменліви з односнима виречєнями яки зме наведли у датих прикладох. Медзитим, частейше ше того значене виражує з дієприкметніками на **-уц-/-юц-, -ац-/-яц-** и **-ц-** (оп. 5-4. и 5-5.), а дакеди и на **-ив-, -лів-** и **-н-**.

5-2. У народнім языку існую прыкметнікі на **-уц-/-юц-**, **-ац-/-яц-** і **-ц-**, а істні ше хасновалі і у медзівойновім літэратурнім языку (оп. 3-1.). У сучаснім літэратурнім языку то прадуктыўны прыкметніцкі і дзспрыкметніцкі формы: на **-уц-/-юц-**, **-ац-/-яц-** (од другой прэзентскай асновы) і на **-ц-** (з інфінітывнай асновы). Найчастейшы дзспрыкметнікі і прыкметнікі на **-уц-/-юц-**, рідшы на **-ац-/-яц-** і на **-ц-**. У сучаснім літэратурнім языку зазначалі зме лем прыклады у прэпозіцыі.

5-3. Дзспрыкметнікі на **-уц-/-юц-**, **-ац-/-яц-** і **-ц-** вядзены з непраходных дзсловах знача же паняце на хторе ше адноша скончыце одредзену дню (**плываюці объект, пуюці тарговец**) або ше находзі у одредзеным стану (**прамакаюце закрыце**). Формы вядзены з повратных дзсловах траца словко **ше: розпирскуюці эксплозіі мінох** (інфінітыв **розпирскавац ше**), **трушаце цесточко** (інфінітыв **трушыц ше**).

Дзспрыкметнікі вядзены з преходных дзсловах знача же дзя преходзі на объект: **зашлепаюца ненавісц** (= ненавісц хтора дакого/дацо зашлепае), **выпитуюці попатрунок**, **прыцагуюца краса**, **роздражнююца музыка**, **обезхрабруюці висткі**, **опомінаюці питаня**. Вони знача і же дзя на хтору ше адноша можліва, виторліва на объекту: **нагадуюці думкі** (= думкі хтори мож нагаднуц), **легко паметаюца арыя** (= арыя хтора ше легко памета), **розлагаюці капітал** (= капітал з хторым мож розлагац). То эквівалентны формы угрорускіх формах пасывнаго дзспрыкметніка прэзента на **-смі, -імі, -омі**. Вони у сучаснім літэратурнім языку замянілі формы того дзспрыкметніка.

У сучаснім літэратурнім языку хаснуеме і формы з негацыю **не-**, хтори знача же дзя неможліва, невиторліва на объекту: **незагацуюца жажда** (= жажда хтору не мож загаціц), **незопераюца моц** (= моц хтору не мож зопрец), **неповторююці спосаб**, **недосцігуюці рэзультаты**, **необкеруюце положене**, **невісцеруюці шлід**, **неоценююца вредносц**, **непрылапаюце поручене**, **невілічуюца хорота**, **незатрымуюці страх**, **непрызнаваюца глібіна**, **нестрымуоце церпенне**, **непрыбачуюці слова**, **незабуваюці упечаткі** (= упечаткі хтори не мож забуц). То эквівалентны формы пасывнаго дзспрыкметніка прэзента на **-смі, -імі, -омі** з негацыю (**невічернаеме богацтво**); вони у сучаснім языку замянілі тыя угрорускі формы.

5-4. Зоз значеньом можлівосци, витворлівосци одн. неможлівосци, невитворлівосци дії або стану хасную ше и дієприкметніки на **-ив-** и **-лів-** (їх фреквенция у сучасним литературним язикау, под уплївом сербского язика, повекшана: серб. **-ив** и **-љив**): *неоценїви, недопуциви; (не)видлїви, (не)выводлїви, розположиви; (не)похоплїви, (не)долаплїви, (не)зношлїви, (не)выводлїви, (не)одношлїви, (не)предвидлїви, (не)одклонїви, (не)помирлїви*. Ридше ше хасную синоними зоз суфиксом **-н-**: *непрекладни, неокладни, (не)преглядни, невичерпни*. Дасдни прикметніки того типа хасную ше з двома суфиксами: *неповторюючи и неповторлїви, непохоплюючи и непохоплїви, нестримуючи и нестримовни, незаобиходзаци и незаобиходни*.

6-1. У сучасним литературним язикау руски еквивалентни дієприкметніки зме зазначели лем у препозициї: *надрилюючи человек, прицагуюца краса, опиваюци запах, застрашуюци випатрунок, окриплююца швижосц*. Ведно з прикметніками истей форми (*видрижнюючи слова, спреведаци плач*) тоти дієприкметніки постали продуктивна група.

6-2. Заключене. Под уплївом карпатскорусинского /-українского литературного язика (язичия), хтори и южним Русиним бул литературни язик до конца XIX вику, руски авторе 20-их–30-их рокох XX вику, хасновали угроруски форми активного дієприкметніка на **-уц-**, **-юц-**, **-ац-**, **-яц-** и на **-уч-**, **-юч-**, **-ач-**, **-яч-** и, ридше, пасивного дієприкметніка на **-см-**, **-им-**, **-ом-** вироятно тримаючи тоти форми за „баржей литературни” од руских дієприкметніцких формох на **-уц-**, **-юц-**, **-ац-**, **-яц-** и **-ц-** и еквивалентних синтаксичних конструкційох. Руски авторе, медзитим, не вше владали зоз конструкційами у яких ше хасновали тоти форми у угроруским язикау: место угроруского *радующийся человек* не хасновали синтагму *радуючи ше человек*; хасновали *плач народа каяци ше за грихи* место *плач народа каяцого ше за грихи*; место *Видзел сом и Юду таргуюци зос 30 сребрениками* требало: *Юду таргуюцого*; оп. и пасус 3-9.), а, з другого боку, з народного язика знали еквивалентни форми на **-ц-**. То вироятно була причина же до 50-их рокох XX вику нефреквентни угроруски форми були скоро цалком поциснути од еквивалентних руских прикметніцких и дієприкметніцких формох на **-уц-**, **-юц-**, **-ац-**, **-яц-**, **-ц-** (*воюючи держави*) и на **-ив-**, **-лів-** и

-н- (*невитворліви цилі*). Од угроруских дісприкметніцких формох у сучасним языку зачувани субстантивовани форми *будуци* „будуци муж” и *будуца* „будуца супруга”, а донедавна хасновани прикметнік *слідуюци* скоро цалком поциснути од рускей форми *шлідуюци*.

Жридла

Бинд-Кост 1927 – *Южнославяньских Русинох народни писні*. Позбєрали и ушорєли Дюра Биндас и Осиф Костелник. Руски Керестур – Нови Сад, 1927.

Духнович 1989 – О. Духнович. *Твори в 4-х томах. Том 3*. Пряшів, 1989.

Заря – *Русска заря* (1934–1940), Нови Сад: Орган культурно-національного союзу югославянских Русинів.

Зборнік – Рукописни зборнік молитвох, писнох и текстох пошвєчених Богородици, на руским языку з елементами церковнославянского и сербского языка, вироятно з першей половки ХХ вику, без наслова, пагиновани, 1–108.

Неділя. *Новини за угроруских Русинох*, Будапєшт, рок 1903.

РК – *Руски калєндар за югославяньских Русинох* (1921–1941). Видатель и властитель Руске народне просвитне дружтво. Руски Керестур.

РН – *Руски новини за Русинох у Кральовини С.Х.С.* (1924–1941). Властитель Руске Народне Просвитне Дружтво. Руски Керестур.

Творчосц – *Творчосц*. Гласнік Дружтва за руски язык и литературу 2/1976, 56. б.

Цап – Цап Микола М. *Церква и школа у Коцуре. Прилоги и жридла*. Нови Сад: Грекокатолицка парохия св. Петра и Павла, 1996.

Литература

Дуличенко 2009 – А.Д. Дуличенко. *Jugoslavo-ruthenica II: Роботи з рускей филології и исторії*. Нови Сад: Руске слово.

Рамач 2002 – *Граматика руского языка за I, II, III и IV класу гимназії*. Бєоград: Завод за уцбенике и наставна средства.